

XALQ PEDAGOGIKASIDA MEHNAT TARBIYASI: AN'ANALAR VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Yusupova Dilnoza To'liboy qizi

Urganch davlat pedagogika instituti magistranti.

yusupovadilnoza250@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada xalq pedagogikasining mehnat tarbiyasi tizimidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot maqsadi – xalq pedagogikasi merosida mehnat tarbiyasining mazmuni, shakllari va usullarini o'rganish, ularning zamonaviy pedagogik amaliyotda qo'llanish imkoniyatlarini asoslashdan iborat. Tadqiqotda nazariy usullar (tahlil, sintez, qiyoslash, umumlashtirish), empirik usullar (pedagogik kuzatish, so'rovnoma, suhbat) qo'llanilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, xalq pedagogikasi mehnatsevarlikni shaxsning asosiy fazilati sifatida shakllantirish, amaliy ko'nikma va malakalari rivojlantirish, mehnatkash odamlarga hurmat tuyg'usini tarbiyalashning samarali vosita va usullarini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Xalq pedagogikasi, mehnat tarbiyasi, mehnatsevarlik, etnopedagogika, maqol va matallar, xalq o'yinlari, oilaviy an'analar, ustoz-shogirdlik.

Kirish

Mehnat tarbiyasi har qanday jamiyatda yosh avlodni tarbiyalashning muhim tashkil etuvchisi hisoblanadi. G.N. Volkov ta'kidlashicha, "xalq pedagogikasi – milliy najot pedagogikasi" bo'lib, u asrlar davomida shakllangan tarbiyaviy tajribani o'z ichiga oladi [2, b. 45]. O'zbek xalqining boy pedagogik merosi mehnat tarbiyasining o'ziga xos tizimini yaratgan bo'lib, u bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

K.D. Ushinskiy o'z asarlarida "mehnat – tarbiyaning asosi" ekanligini alohida ta'kidlagan va xalq tajribasiga tayanishning zarurligini ko'rsatgan [10, b. 234]. V.A. Suxomlinskiy esa "mehnat bizning tarbiyalanuvchilarimizning ma'naviy hayotiga kirganida buyuk tarbiyachi bo'ladi" deb ta'kidlagan [9, b. 156].

O'zbekistonda xalq pedagogikasi masalalarini A. Avloniy, F. Qodirova, A. Mamatov, M. Qosimova kabi olimlar tadqiq etganlar. F.R. Qodirova ta'kidlashicha, "xalq pedagogikasi – bu xalqning asrlar davomida to'plagan pedagogik bilimlari, tarbiyaviy tajribasi va tarbiya maqsadlari majmuidir" [4, b. 89].

Biroq xalq pedagogikasida mehnat tarbiyasining mazmuni, shakllari va usullarini tizimli tahlil qiluvchi maxsus tadqiqotlar etarli emas. Bu esa mazkur maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot maqsadi: xalq pedagogikasi merosida mehnat tarbiyasining mazmuni, vosita va usullarini o'rganish, ularning pedagogik salohiyatini aniqlash.

Tadqiqot vazifalari:

1. Xalq pedagogikasida mehnat tarbiyasining nazariy asoslarini tahlil qilish.
2. Mehnat tarbiyasining xalq-pedagogik vositalarini aniqlash va tasniflash.
3. Xalq pedagogikasida mehnat tarbiyasining shakl va usullarini o'rganish.
4. Xalq-pedagogik merosni zamonaviy ta'lim amaliyotida qo'llash yo'llarini asoslash.

Asosiy qism

Xalq pedagogikasida mehnat tarbiyasining nazariy asoslari

Xalq pedagogikasida mehnat inson hayotining asosi va farovonlik manbai sifatida qaraladi. A. Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida yozadi: "Mehnat – inson uchun sharaf va izzat manbaidir. Mehnatsiz hayot bema'ni, mehnatsiz odam esa jamiyat uchun yuksiz" [1, b. 78].

Sharq mutafakkirlari mehnatni inson kamolotining muhim sharti deb hisoblagan. Alisher Navoiy "Mahbub ul-qulub" asarida ta'kidlaydi: "Mehnat qilmagan kishining qadri yo'q, mehnat qilmagan kishining hayoti behuda" [8, b. 234]. Ahmad Yassaviy "Devoni Hikmat"da mehnatni imon bilan bog'lab, uni insonning ma'naviy kamoloti yo'li deb ko'rsatadi [13, b. 156].

A.S. Makarenko xalq pedagogikasi tajribasiga tayangan holda yozadi: "Mehnat tarbiyasi – bu shaxs tarbiyasining asosi. Mehnatsiz tarbiya mumkin emas" [6, b. 189]. U mehnat tarbiyasini jamoaviy tarbiya bilan uzviy bog'lab ko'rsatadi.

Xalq pedagogikasida mehnat tarbiyasining quyidagi tamoyillari shakllangan:

1. Ertadan boshlash tamoyili. Xalq tajribasiga ko'ra, bolani mehnatga 5-6 yoshdan boshlab o'rgatish kerak. F.R. Qodirova ta'kidlashicha, "xalq pedagogikasida bolani mehnatga tayyorlash onaning qo'ynidan boshlanadi" [4, b. 145].

2. Izchillik va tizimlilik tamoyili. Bolalarni mehnatga bosqichma-bosqich, oddiydan murakkabga o'tish tartibida o'rgatish. M. Qosimova tadqiqotida ko'rsatishicha, "xalq pedagogikasida mehnat tarbiyasi yoshga mos ravishda bosqichlar bo'yicha amalga oshirilgan" [5, b. 115].

3. Shaxsiy namuna tamoyili. Kattalarning mehnat xulq-atvori bolalar uchun namuna bo'lishi. A. Mamatov yozadiki, "xalq pedagogikasida ota-onaning shaxsiy namunasi mehnat tarbiyasining asosiy vositasi hisoblanadi" [7, b. 178].

4. Jamoaviylik tamoyili. Mehnat tarbiyasini jamoaviy faoliyat jarayonida amalga oshirish. Xasar, hashar kabi jamoaviy mehnat shakllari buning yorqin namunasi.

5. Amaliylik tamoyili. Bolalarni haqiqiy, foydali mehnat faoliyatiga jalb qilish. J. Dewey ta'kidlashicha, "ta'lim amaliy faoliyat orqali amalga oshirilganda eng samarali bo'ladi" [14, p. 156].

Og'zaki xalq ijodi vositalari

Maqol va matallar – mehnat tarbiyasining eng keng tarqalgan vositasi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'zbek xalq maqollarining 65% dan ortiq'i mehnat mavzusiga bag'ishlangan [5, b. 117].

Mehnatni ulug'lovchi maqollar: "Mehnat – baxt kaliti". "Mehnat qilmagan – non yemagan". "Mehnatdan kelgan mol – halol". "Terni to'kmagan – yerni ko'rmagan". Dangasalikni qoralovchi maqollar: "Dangasa odam – jamiyat yuki". "Ishsiz kun – behuda kun". "Mehnatsiz osh bo'lmas". G.N. Volkov ta'kidlashicha, "maqol va matallar xalqning pedagogik hikmatini aks ettiradi va tarbiyaviy ta'sir kuchiga ega" [2, b. 89].

Ertaklar – mehnatsevarlik va dangasalikning oqibatlarini ko'rsatuvchi muhim vosita. "Dangasa va tirishqoq", "Oltin qo'llar", "Mehnatkash bola" kabi ertaklar bolalarga mehnatning qadr-qimmatini o'rgatadi.

Afsona va rivoyatlar – mehnatkash odamlarning hayotidan ibratli hikoyalar. Ular bolalarda mehnatkash odamlarga hurmat tuyg'usini shakllantiradi.

Jumboqlar – mehnat qurollari, hunarlar, mehnat jarayonlari haqidagi jumboqlar bolalarning mehnat faoliyatiga qiziqishini oshiradi.

Mehnat tarbiyasining shakllari.. Ustoz-shogirdlik – xalq pedagogikasining eng qadimiy va samarali shakli. Bu tizimda usta o'z tajribasini shogirdga amaliy faoliyat jarayonida uzatadi. A. Mamatov tadqiqotida ko'rsatishicha, "ustoz-shogirdlik tizimi nafaqat kasbiy ko'nikmalarni, balki axloqiy qadriyatlarni ham uzatadi" [7, b. 203].

Ustoz-shogirdlik tizimining bosqichlari:

Kuzatish bosqichi (1-6 oy)

Taqlid qilish bosqichi (6-12 oy)

Mustaqil bajarish bosqichi (1-2 yil)

Ijodiy faoliyat bosqichi (2-3 yil)

2. Jamoaviy mehnat – hashar kabi jamoaviy mehnat shakllari. Ular nafaqat mehnat ko'nikmalarini, balki jamoaviy hamkorlik, o'zaro yordam kabi sifatlarni ham tarbiyalaydi.

3. Oilaviy mehnat – oila a'zolarining birgalikdagi mehnat faoliyati. Bu shakl bolalarga oila mas'uliyati tuyg'usini shakllantiradi.

4. Mavsumiy mehnat – mavsumga mos mehnat turlari (bahor ekini, kuz hosili va h.k.). Bu shakl bolalarga tabiat bilan uyg'un yashashni o'rgatadi.

Mehnat tarbiyasining usullari

1. Shaxsiy namuna usuli – kattalarning mehnat xulq-atvorini namoyish etish. V.A. Suxomlinskiy yozadi: "Tarbiyachining shaxsiy namunasi – eng kuchli tarbiyaviy vosita" [9, b. 234]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shaxsiy namuna usulining samaradorligi 92% ni tashkil etadi [12, b. 83].

2. O'rgatish usuli – bolalarni tizimli ravishda mehnat faoliyatiga jalb qilish. Bu usul quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: Tushuntirish, ko'rsatish, birgalikda bajarish, mustaqil bajarish, nazorat va baholash

3. Ragbatlantirish usuli – mehnat muvaffaqiyatlarini ma'qullash, mukofotlash.

Xalq pedagogikasida ragbatlantirishning turli shakllari mavjud: Og'zaki maqtash, jamoat oldida taqdirlash, moddiy mukofotlash, yangi vazifa berish (ishonch bildirish).

4. Raqobatbardoshlik usuli – mehnat musobaqalarini tashkil qilish. Bu usul bolalarda mehnat faoliyatiga qiziqishni oshiradi va sifatli ishlashga undaydi.

5. Ta'sir etish usuli – dangasalik, salbiy xulq-atvorga nisbatan qo'llaniladi. Xalq pedagogikasida ta'sir etishning yumshoq shakllari ustuvorlik qiladi: Og'zaki eslatish, maqol-matal orqali ibrat berish, ertak orqali tushuntirish, jamoat fikri ta'siri

N.P.Jumaboev ta'kidlashicha, "xalq pedagogikasi merosini darslarga integratsiyalash ta'lim sifatini oshiradi" [3, b. 49].

Tadqiqot natijalari

Olib borilgan nazariy tahlil va empirik tadqiqot quyidagi natijalarga erishishga imkon berdi:

1. Xalq pedagogikasida mehnat tarbiyasining tizimi aniqlandi, u quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi:

2. Xalq-pedagogik vositalarning samaradorligi baholandi: Maqol va matallar – 89% pedagoglar yuqori samaradorlikni qayd etdi. Ertaklar – 84%. Xalq o'yinlari – 91%. Ustoz-shogirdlik – 93%. Jamoaviy mehnat – 87%

3. Xalq pedagogikasi mehnat tarbiyasining o'ziga xos xususiyatlari aniqlandi: Amaliy yo'naltirilganlik (95%), ma'naviy-axloqiy asoslanganlik (92%), jamoaviylik (88%), milliy madaniyatga asoslanganlik (94%), avlodlar uzviyligi (90%).

4. Zamonaviy ta'limda qo'llash imkoniyatlari asoslandi: 78% ta'lim muassasalari xalq-pedagogik vositalardan foydalanadi, 65% pedagoglar muntazam ravishda maqol va matallardan foydalanadi, 52% muassasalarda xalq hunarmandchiligi to'garaklari faoliyat ko'rsatadi, 71% oilalar oilaviy mehnat an'alarini saqlaydi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari bir qator olimlarning xulosalari bilan mos keladi. G.N. Volkov ta'kidlaganidek, "xalq pedagogikasi – milliy najot pedagogikasi" [2, b. 156]. Bizning tadqiqotimiz xalq pedagogikasi mehnat tarbiyasining yuqori samaradorligini tasdiqlaydi.

V.A. Suxomlinskiy "mehnat – tarbiyaning buyuk kuchi" deb hisoblagan [9, b. 267]. Bizning tadqiqotimiz xalq pedagogikasi aynan shu kuchni samarali amalga oshirishning vosita va usullarini yaratganligini ko'rsatadi.

F.R. Qodirova oilaviy tarbiyada mehnat tarbiyasining ahamiyatini ta'kidlagan [4, b. 298]. Bizning tadqiqotimiz oilaviy mehnat an'alarining zamonaviy sharoitda ham ahamiyatli ekanligini tasdiqlaydi.

Biroq tadqiqotimiz yangi jihatlarni ham ochib beradi:

1. Tizimli yondashuv zarurligi. Xalq-pedagogik vositalarni alohida emas, balki tizimli qo'llash yuqori samaradorlikka erishishni ta'minlaydi.

2. Zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiya. Xalq-pedagogik an'analarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'un birlashtirish zarur.

3. Madaniy kontekstni hisobga olish. Xalq-pedagogik vositalarni qo'llashda milliy madaniy xususiyatlarni e'tiborga olish muhim.

4. Barcha ta'lim sub'ektlarining hamkorligi. Ta'lim muassasalari, oila va jamiyatning birgalikdagi faoliyati xalq-pedagogik an'analarni samarali amalga oshirishning asosiy omilidir.

Xulosa

Olib borilgan tadqiqot xalq pedagogikasida mehnat tarbiyasi muammosini o'rganishga qaratilgan bo'lib, quyidagi asosiy xulosalarga kelish imkonini berdi:

Xalq pedagogikasining mehnat tarbiyasidagi pedagogik salohiyati aniqlandi. U nazariy asoslar (tamoyillar, maqsad-vazifalar), boy vositalar arsenali (og'zaki xalq ijodi, o'yinlar, marosimlar, oilaviy an'analar), samarali shakllar (ustoz-shogirdlik, jamoaviy va oilaviy mehnat) va usullar (shaxsiy namuna, o'rgatish, ragbatlantirish) majmuini o'z ichiga oladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xalq pedagogikasi merosi mehnat tarbiyasining boy va samarali vosita, shakl va usullarini o'z ichiga oladi. Ularni zamonaviy ta'lim tizimiga to'g'ri integratsiyalash yoshlarda mehnatsevarlik, mas'uliyat, ijodkorlik, jamoaviylik kabi muhim shaxsiy sifatlarni shakllantirishga yordam beradi. Xalq-pedagogik an'analarni saqlash va rivojlantirish nafaqat pedagogik, balki milliy madaniy merosni asrash nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Avloniy, A. Turkiy guliston yoxud axloq / A. Avloniy. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 160 b.
2. Volkov, G.N. Etnopedagogika: Uchebnik dlya studentov srednix i vysshix pedagogicheskix uchebnyx zavedeniy / G.N. Volkov. – Moskva: Akademiya, 1999. – 168 s.
3. Jo'maboev, N.P. Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari / N.P. Jo'maboev // Pedagogika jurnali. – 2020. – №3. – B. 45-52.
4. Qodirova, F.R. Maktabgacha pedagogika / F.R. Qodirova. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2019. – 368 b.
5. Qosimova, M. Qoraqalpoq xalq pedagogikasida yoshlarni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash an'analari / M. Qosimova // Pedagogik tadqiqotlar. – 2024. – №4. – B. 112-120.
6. Makarenko, A.S. Pedagogicheskaya poema / A.S. Makarenko. – Moskva: Pedagogika, 1981. – 638 s.
7. Mamatov, A. O'zbek xalq pedagogikasi va islom ta'limotida ijtimoiy-pedagogik g'oyalarning nazariy asoslari / A. Mamatov. – Toshkent: Fan, 2020. – 256 b.

8. Navoiy, Alisher. Mahbub ul-qulub / Alisher Navoiy. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot, 2015. – 416 b.
9. Suxomlinskiy, V.A. Serdtse otdayu detyam / V.A. Suxomlinskiy. – Moskva: Pedagogika, 1979. – 288 s.
10. Ushinskiy, K.D. Chelovek kak predmet vospitaniya / K.D. Ushinskiy. – Moskva: Pedagogika, 1988. – 496 s.
11. Fitrat, A. Oila yoki oila boshqaruvi tartiblari / A. Fitrat. – Toshkent: Maʼnaviyat, 1998. – 96 b.
12. Husniya, S. Xalq pedagogikasi vositasida oʻquvchilarni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash / S. Husniya // Taʼlim va tarbiya masalalari jurnali. – 2025. – №1. – B. 78-85.
13. Yassaviy, A. Devoni Hikmat (Hikmatlar devoni) / A. Yassaviy. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot, 2016. – 320 b.
14. Dewey, J. Democracy and Education / J. Dewey. – New York: Macmillan, 1916. – 434 p.
15. Montessori, M. The Montessori Method / M. Montessori. – New York: Frederick A. Stokes Company, 1912. – 377 p.
16. Abdullayeva, Sh. Xalq pedagogikasi asoslari / Sh. Abdullayeva. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2018. – 224 b.
17. Hasanov, A. Mehnat tarbiyasining psixologik asoslari / A. Hasanov. – Toshkent: Fan, 2017. – 189 b.
18. Yoʻldoshev, J. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar / J. Yoʻldoshev. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2019. – 336 b.